

Posudek disertační práce Jaroslava Šotoly Zrušení jezuitského řádu v českých zemích. Kolektivní biografie bývalé elity (1773-1800)

Disertační práce se zabývá závažnou problematikou, která byla dosud českou historiografií spíše opomíjena, případně byla zpracovávána popisně, schematicky a s důrazem na prostou faktografii. Zrušení Tovaryšstva v roce 1773 se všemi svými souvislostmi a důsledky představuje poměrně obsáhlé téma, pro jehož úspěšné moderní zpracování je velmi důležitý úhel pohledu a zvolené metody výzkumu. Autorův metodologicky důkladně podložený výzkum založený na historicko-sociologických přístupech je podle mého názoru přijatelným řešením. Práce podává nové a moderní zpracování této tematiky, či přesněji její podstatné části.

Disertace má logickou a promyšlenou strukturu. Hutný úvod seznamuje s metodologickými východisky, především s některými aspekty díla Pierra Bourdieu a s jeho konceptem „habitu“. Současně shrnuje základní informace o literatuře k rušení jezuitského řádu i o pramenné základně, využitelné pro výzkum osudů exjezuitů v bývalé české provincii řádu. Čtyři základní oddíly práce pak umožňují autorovi zmapovat zvolené tematické okruhy, a to většinou s použitím přístupů, které u této problematiky nebyly v našem dějepisectví dosud užity. V první kapitole autor konstruuje onen jezuitský „habitus“ z doby před zrušením řádu. Věnuje pozornost sociální skladbě Tovaryšstva, výběru nových členů, ekonomickému postavení a životnímu standardu jezuitů, kulturní úrovni řádu a s ní související společenské prestiži. Současně rozebírá strukturu řádu a proměny místa, které v ní během života jezuité zaujímal. Druhá část je věnována vlastnímu rušení Tovaryšstva jak v obecných souvislostech, tak i konkrétní situaci v habsburské monarchii a v českých zemích. Autor se mimo jiné věnuje postojům dvora, ukazuje i složité postavení panovnice a její vztah k likvidaci řádu a upozorňuje na neprosazení se radikálních protijeziuitských tendencí. Třetí kapitola sleduje spektrum dopadů zrušení Tovaryšstva na společnost, autor se soustředí také na místo tohoto procesu v dobovém myšlení. Poslední oddíl práce pak podává základní informace o uplatnění exjezuitů po zrušení řádu v církevním i světském prostředí, a to se zřetelem k postavení jednotlivců v řádové struktuře v době rušení a s ohledem na potřebu exjezuitů zachovat si sociální status, který měli v řádu. Součástí práce je obsažná příloha, která sdružuje tři významné doplňky vlastního výzkumu. Především jde o exkurs do problematiky udělování obročí v 18. století, dále o výběrovou edici pramenů (nařízení vídeňského dvora doprovázející rušení Tovaryšstva) a konečně o tabulkovou přílohu, která obsahuje jmenný soupis členů řádu v roce 1773, a to s řadou základních údajů ke každému jezuitovi.

Celou práci prolíná snaha o přehlednost a srozumitelnost, argumentace je vedena logicky. Oceňuji především skutečnost, že autor, dobře obeznámený s analogickými zahraničními výzkumy, neaplikuje (přes silnou zakotvenost na Bourdieuových tezích) cizí metody mechanicky, nýbrž k nim přistupuje kriticky, pracuje s nimi tvůrčím způsobem a snaží se vytvářet si svá vlastní metodologická řešení. Jaroslav Šotola tak splnil svůj ambiciózní záměr a jeden z cílů práce, jímž bylo vytvoření obecného metodologického rámce pro analýzu postavení církevního řádu v raně novověké společnosti. Samozřejmě praktická využitelnost a eventuální skutečné využívání tohoto rámce zůstávají otázkou budoucnosti.

Dalším pozitivem práce je skutečnost, že ve většině případů autor nepouští ze zřetele širší kontext. A to jak kontext geografický (práce je sice zaměřena na české země, nicméně samozřejmý je politický prostor habsburské monarchie a v případě rušení Tovaryšstva i prostor katolického křesťanství), tak i kontext společenský, v němž je sledováno rušené Tovaryšstvo. Řád a posléze i jeho bývalí členové jsou sledováni jako součást nově se utvořivšího sociálního prostoru českých zemí v době osvícenství.

K disertaci nemám vážnější výtky či výhrady, jen několik připomínek. Práci by možná prospěl důslednější historický přístup. Nemám tím na mysli autorem sice zdůvodněné (podle

mého názoru však stejně spíš nevhodné a matoucí) užívání moderních termínů s obsahem pevně zakotveným v dnešní realitě, nýbrž především větší důraz na vývojové tendence. Kupříkladu v pasáži věnované pohybům jezuity ve struktuře řádu během jeho členství by bylo zajímavé srovnání se starším obdobím. Jezuitský „habitus“, který autor chápe jako „dispozici k určitému skupinově specifickému jednání a vnímání“, vycházející z příslušenství v řádu, je sice podrobně prostudován pro období zrušení Tovaryšstva, ale chybí zde podchycení jeho proměn v předchozí době. Krátký historický exkurs (s. 20nn.) je spíše než vývoji habitu věnován jeho utváření v 16. století. Lze předpokládat, že jezuité žijící v době rušení řádu se svým skupinovým jednáním a vnímáním, ale také stereotypy řádového života, do jisté míry lišili od svých předchůdců ze 16. století. Pokud by v práci byl tento vývojový prvek důsledněji využit, dostala by se studovaná proměna jezuitů v exjezuitu do kontextu předchozích proměn řádu a práce by získala dynamičtější rozměr. → dynamika - vývoj

Jako badatele věnujícího se náboženským bratrstvům doby baroka mě zaujala pozornost, kterou autor věnoval konfraternitám napojeným na řád (včetně zajímavého případu ze Znojma na s. 181-182). Ovšem vzhledem k tomu, že těžištěm práce je jednak Tovaryšstvo během zániku a jednak místo exjezuitů ve společnosti, očekával bych větší pozornost věnovanou problému, který dosud nebyl u nás (ale pokud vím, ani jinde) spolehlivě rozřešen – desetiletému „přežívání“ jezuitských bratrstev v období mezi zrušením řádu a likvidací náboženských bratrstev. Také autorovi doporučuji rozlišovat jezuitská bratrstva – mariánské kongregace a ostatní bratrstva, tzv. coety, se od sebe značně lišily jak z hlediska členské základny, tak i činností, vazbami na řád a v neposlední řadě také významem pro laické prostředí. Ale i mezi mariánskými družinami byly rozdíly především z hlediska společenské prestiže – latinská kongregace měla podstatně větší význam než družiny měšťanské. Vzhledem k významnému podílu šlechtických členů v latinských sodalitách, ale i významných příslušníků řeholního i světského kléru, by bylo vhodné vnímat tyto instituce také jako jeden z významných nástrojů, jimiž řád získával vliv při působení na vyšší společenské vrstvy.

Nejsem si také jist mírou platnosti autorovy teze o tom, že „církevní řádům v období ancien régime chybělo silné vědomí příslušnosti k jedné instituci, které by je zavazovalo opustit vlastní pole zájmů a postupovat určitým kooperativním způsobem“ (s. 175). Podle autora se toto vědomí začíná konstituovat až pod ohrožením ze strany státu, a s ohledem na rostoucí vnímání „ateismu“ a dalších projevů radikálnějšího osvícenství. Podle mého názoru zde fungoval již před osvícenstvím a v předtoleranční době prvek podobně sjednocující – obrana před pronikáním nekatolických konfesí na území, kde tyto instituce působily.

Uvedené připomínky nemají zpochybnit hodnotu předložené disertační práce, jde spíš o náměty pro autorovy případné budoucí výzkumy této problematiky. Celkově lze konstatovat, že Jaroslav Šotola prokázal vysokou teoretickou připravenost, rozsáhlý přehled ve zpracovávaném tématu, dobrou znalost pramenné základny, schopnost pramenné heuristiky a kritiky, stejně jako vyspělé metodologické myšlení. Soudím, že jeho práce vyhovuje požadavkům kladeným na doktorské disertace, a proto ji doporučuji k obhajobě.

V Praze 8. února 2006

doc. PhDr. Jiří Mikulec, CSc.